UDK 821.163.4(497.6).09Andrić I.
Zdravko Šolak
Visoka poslovna škola v Novem Sadu

REZERVISANE, GRUPNE, DIFERENCIRAJUĆE I SUPROTNE OSOBINE LIKOVA U ANDRIĆEVOJ *PROKLETOJ AVLIJI*

Prispevek analizira skupek lastnosti, ki jih je Ivo Andrić dodelil svojim likom v romanu *Prokleta avlija*. V njegovem postopku lahko razberemo jasna pravila in ta pravila so v prispevku obrazložena z modeli. Uporabljeni modeli so se izkazali za uspešne pri delih, kjer je nesorazmerno obsegu zelo veliko likov – kritiki so to imenovali »pluralizem likov«.

This paper presents an analysis of the qualities Ivo Andrić attributes to the characters in his novel *The Damned Yard*. In his method, certain rules may be singled out. The given rules are interpreted in this paper using several models. It appears that proposed models are appropriate for giving a good description of the author's method by which he introduces a large number of characters in quite a short novel, achieving what critics have called »character pluralism«.

Ključne besede: Ivo Andrić, *Prokleta avlija*, likovi, osobine, model

Key words: Ivo Andrić, *The Damned Yard*, characters, traits, model

1 Uvod

Zasnovano na širokoj platformi književno delo nobelovca Ive Andrića sadrži velik broj likova s raznim obeležjima i različitim modalitetima tih obeležja. Muški i ženski likovi u njegovom delu, različite su dobi, razlikuju se po zanimanju, veri i društvenom položaju. Kada je u pitanju razdvajanje likova reklo bi se da Andrić nije bio pred teškim zadatkom, pogotovo kada je teme svojih dela vezivao za istoriju Bosne i period dok je ona bila pod turskom ili austrougarskom vlašću. On je mogao da bira u širokom rasponu; mogao je da likovima svojih pripovedaka i romana, pored pomenutih obeležja, pridruži i druga imajući u vidu poreklo onih koji su iz Turske i raznih krajeva Evrope, raznim povodima, pokretani različitim motivima i uzrocima, stigli u Bosnu i došli u dodir s domaćim stanovništvom.

Ta raznolikost likova naročito dolazi do izražaja u romanu *Prokleta avlija*. U delu nevelike dužine izbegnuta je opasnost pojave »slepljenih« likova. Posebni i razdvojeni, likovi se vide kao različiti. Oni ponaosob ostavljaju znatno različit dojam.[1] Do izražaja dolazi »pluralizam likova« (Petrović 2007: 135)[2]. U ovom osvrtu pažnju ćemo usmeriti na samu pripovedačku tehniku uz pomoć koje je razdvajanje likova postignuto.

[1] Reinhard Lauer ukazuje na *nezamenljivost karaktera* kada su u pitanju likovi, na *plastičnu upečatljivost* njihovog predstavljanja: »U dugom nizu prolaze zatvorenici koji su zajedno sa fra Petrom, svaki sa nezamenljivim karakterom, svaki sa posebnom sudbinom, [...] mali brbljivi Zaimaga iz Adapazara; [...] Jermen Kirkor [...]; dva ćutljiva Bugarina; Haim, Jevrejin iz Smirne [...]. Svi ti likovi predstavljeni su plastičnom upečatljivošću, koja odlikuje Andrićev umetnički metod.« (Lauer 1987: 174–5)

[2] Poznate su rasprave oko toga šta je zapravo *Prokleta avlija*: pripovetka, povest, roman. »Pluralizam likova« navodi se u novijim studijama kao jedan od razloga da se delo smatra romanom. (Petrović 2007: 135)

2 Likovi i njihove odlike

Neki likovi u *Prokletoj avliji* (Ćamil, Zaim, Haim, Džem, Kirkor) dobili su lično ime. Nekim imenima pridružena je reč koja ukazuje na zvanje ili položaj u nekoj hijerarhiji (fra Petar, Tahirpaša, Jakub-beg). Saopšteno je i ime upravnika zatvora, ali se umesto imena Latifaga koristi nadimak Karađoz. Po ličnom imenu, ili supstitutu za ime, novouveden lik već se razlikuje od prethodno uvedenih likova.

Ali, razlikovanje ličnih imena nije bilo dovoljno za diferencijaciju velikog broja likova u kratkom delu. Do razdvojenih likova stiglo se tek uz pomoć drugih obeležja. U pitanju su razne ljudske osobine. Navodeći ih pisac je upotrebio veliki broj različitih reči i izraza. Reči kojima su izražene osobine likova izdvojene su iz teksta i navedene u prilogu ovog rada (tabela 1). Bila je težnja da se postigne potpun obuhvat.

U ovom osvrtu potražićemo odgovore na nekoliko pitanja. Kakav je značaj pojedinih osobina u stvaranju ukupnog dojma o nekoj ličnosti? Kakva je uloga istovetnih osobina koje se javljaju kod različitih likova u romanu? Na koji način su istaknute razlike između pojedinih likova? Kakav uticaj na dojam o nekom liku ima ponovljeno navođenje iste osobine? Pripada li posebna uloga osobinama koje odlikuju samo jedan lik? Postoje li neke kombinacije osobina koje zaslužuju poseban komentar? Da li je od značaja (imajući u vidu sticanje predstave o nekom liku) kada je neka osobina navedena: odmah pri uvođenju lika ili naknadno.

3 Slične odlike i kontrasti

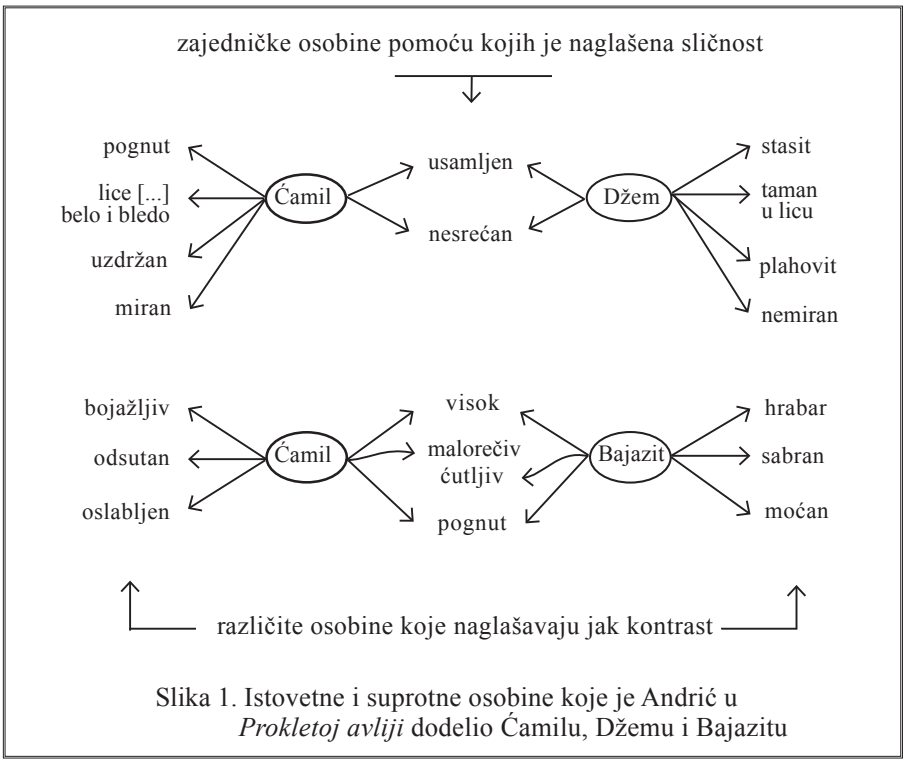
Likovi mogu da budu slični po nekim osobinama i da se razlikuju po nekim drugim. To ćemo pokazati poredeći Ćamila sa Džemom, a zatim i sa Bajazitom (slika 1).

Uočava se jasno »pravilo«: Ćamil poseduje osobine po kojima je sličan kako jednom tako i drugom bratu. Ali, isto tako, i one po kojim se od njih znatno razlikuje. Osobine »visok« i »pognut« zajedničke su Ćamilu i Bajazitu. Slični su i Ćamil i Džem: i jedan i drugi je *usamljen* i *nesrećan.*

Na slici 1 do izražaja dolaze i oštri kontrasti: Bajazit je *hrabar* – Ćamil je *bojažljiv*, Bajazit je *sabran* – Ćamil je *odsutan*, Bajazit je *moćan* – Ćamil je *oslabljen*. U naglašenom kontrastu javljaju se i Ćamilove karakteristike suprotne Džemovim. Ćamil je *pognut*, *miran, uzdržan*, lice mu je *belo i bledo*, a Džem je *stasit*, *nemiran*, *plahovit, taman u licu*. Ćamilove osobine odražavaju njegovu inferiornost kako u poređenju s Džemom tako i u poređenju s Bajazitom.

Ono po čemu se Ćamil razlikuje od Bajazita jače se doima od onog po čemu je sličan Bajazitu. Oba su *visoki* i *pognuti*, ali, videli smo, s naglašenim razlikama: Ćamil je *bojažljiv*, *odsutan* i *oslabljen*, a Bajazit *hrabar*, *sabran* i *moćan*.

A kako izgleda usporedba Ćamila s drugim bratom? Kakav značaj pripada osobinama kojima je istaknuta sličnost, a kakva osobinama kojim je istaknuta razlika? Neki

Slika 1. Istovetne i suprotne osobine koje je Andrić u *Prokletoj avliji* dodelio Ćamilu, Džemu i Bajazitu

kritičari poklanjali su više pažnje sličnostima,[3] a neki razlikama[4]. Ćamil i Džem potiču iz mešovitog braka, u ranoj mladosti bili su dobri plivači, dobro razvijeni, pokazivali su sklonost ka knjizi i obrazovanju. Da li u tim sličnostima treba tražiti razloge Ćamilovog poistovećivanja s Džemom?

Zajedničke osobine »nesrećan« i »usamljen« zasenjuju druge odlike po kojima se Ćamil i Džem znatno razlikuju. Tome doprinosi i ponovljeno navođenje da je Ćamil nesrećan, i nekoliko puta ponavljanje reči »nesrećan« uz Džemovo ime. Biti nesrećan i usamljen teško je svakom čoveku bez obzira na njegove ostale osobine, kako fizičke tako i one koje odražavaju temperament. A pripadati skupu *ćutljivih, malorečivih* ljudi kao što su Bajazit i Ćamil, pripadati *visokim* i *pognutim*, nešto je posve drugo. Iza tih osobina mogu da se nađu osobe koje žive u znatno različitim okolnostima kada su u pitanju kvalitet života i ljudska sreća.

[3] »[...] Ćamil se zamijenio jednom drugom ličnošću i počeo da živi pod tuđim imenom pošto je prethodno otkrio dovoljno sličnosti između svoje i Džem-sultanove sudbine čiji je dvojnik postao [...].« (Minić 1976: 61)

[4] »U stvari, sve su sličnosti između Ćamila i Džema blede. [...] Ćamilova vezanost za Džema ne počiva na međusobnoj sličnosti. Umesto iznalaziti sličnosti – bolje je videti upadljive razlike između Ćamila i njegovog nazovi-dvojnika, crte kontrasta u njihovim likovima.« (Tartalja 1979: 93–4)

Pripovedanje o Ćamilu i Džemu čitalac prati kao priču o nesrećnim ljudima, ali ljudima koji se po drugim osobinama međusobno znatno razlikuju. To su posebni likovi, razdvojeni jedan od drugog, ali sa nečim u sebi sudbinski sličnim.

O Ćamilovom poistovećivanju s Džemom pisano je u većem broju osvrta i prikaza. Ima dosta sličnosti u gledištima pojedinih autora.[5] Ima i razlika. Tako se govori o udvajanju Ćamilove ličnosti.[6] Ali se navodi i ocena prema kojoj u piščevoj deskripciji Ćamilovog poistovećivanja s Džemom ništa ne upućuje na Ćamilov duševni poremećaj.[7]

Razlike u gledištima otvaraju pitanje: da li je u osvrtima na Andrićev roman sličnost između Ćamila i Džema precenjena. Jer, svaki od ta dva lika sličan je u ponečem i nekim drugim likovima. Navodi se sličnost između Ćamila i atlete (Tartalja 1976: 96), između Karađoza i Džema (Džadžić 1975: 63; Tartalja 1976: 94). Izgleda da je za ocenu Andrićevog postupka razdvajanja likova potreban celovit pogled na sve likove i sve osobine koje im je pisac u romanu dodelio.

4 Grupna, diferencirajuća i suprotna osobina

Istovetne osobine, ili pak osobine koje odražavaju jak kontrast, dovode u vezu i druge likove u *Prokletoj avliji,* ne samo Ćamila, Džema i Bajazita. Raspodela skupa osobina na skup likova u ovom romanu daleko je od trivijalnog rešenja koje bi se moglo nazvati »neponovljivost osobine«. (Svaki lik ima osobine koje se ne javljaju ni kod jednog drugog lika u romanu.) Takvo rešenje moglo bi da ima za posledicu tipizaciju ličnosti. Andrić je*,* videćemo, primenio posve drugi pristup.

Pogledajmo najpre jedn primer. Ispitaćemo u kakvom se odnosu nalaze osobine »pognut«, »visok«, »nevin«, »bojažljiv« i »jadan«, u grupi likova: Bajazit, Ćamil, Zaim i Haim. Ispitaćemo, takođe, odnos navedenih osobina prema nekim drugim osobinama ovih likova.

Osobina »pognut« odlika je svakog od njih. Za Bajazita, Ćamila i Zaima ona je navedena odmah pri uvođenju lika, a u Haimovom slučaju pomenuta je naknadno:

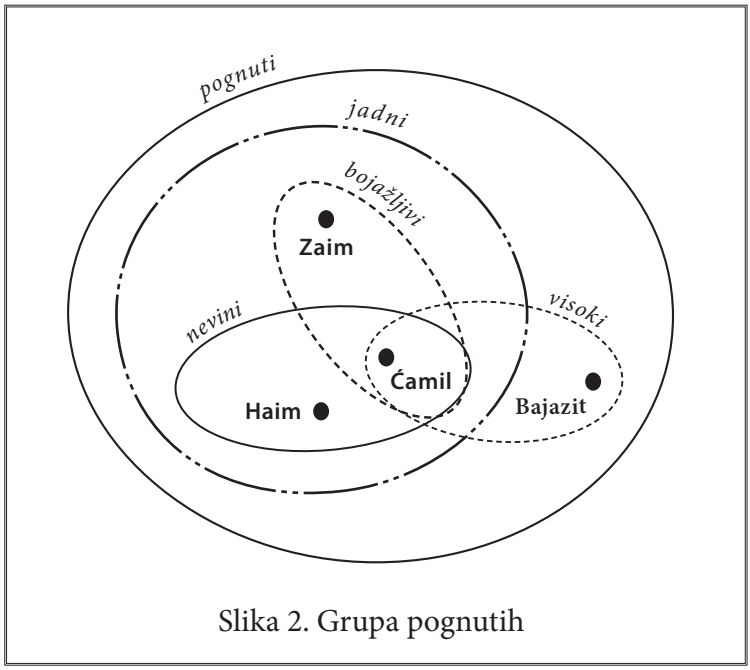
> [...] tanak krug oko nekog Zaima. To je omalen i **pognut** čovek bojažljiva izgleda, koji govori tiho ali sigurno i oduševljeno, [...]. (Andrić 1978: 19)
>
> U prvom sutonu nad njim je nagnuta silueta visokog, **pognutog**, na izgled mladog čoveka [...]. Kazali su i svoja imena. Mladić se zvao Ćamil. (isto: 45)
>
> A kad bi, posle svojih pričanja, Haim odlazio, **pognut** i brižan, fra Petar ga je ispraćao dugim, sažaljivim pogledom. (isto: 70)
>
> Bajazit je bio crnomanjast, visok, malo **pognut**, sabran i ćutljiv, [...].(isto: 77)

[5] »[...] Ćamil se u priči o Džemu poistovećuje s njim [...].« (Baščarević 2003: 84) O Ćamilovom poistovećivanju sa Džemom takođe videti: (Gligorić 1974; Džadžić 1975: 36–8 i 84; Kostić 2006: 75; Šutić 2007: 238–9; Zink 2008: 371).

[6] O »udvajanju ličnosti kod Ćamila« uz navođenje primera iz svetske književnosti, pisao je Velibor Gligorić. »Udvajanje ličnosti kod Ćamila privlačna je tema u psihoanalizi i psihijatriji. [...] Andrićev Ćamil je preosetljiv fanatik u svojoj opsesiji. [...] Pisac nije dao dijagnozu o Ćamilovom ludilu. Ostavio je nedoumicu.« (Gligorić 1974: 364–5)

[7] »Može [se] tvrditi da u tom poistovećivanju ne postoji ništa što bi upućivalo na bilo koji oblik njegove duševne poremećenosti.« (Šutić 2007: 238–9)

Četiri lika čine grupu pognutih, a osobina »pognut« njihova je grupna odlika. Ona nije dodeljena još nekoj ličnosti u romanu. Na slici 2 navedena je na konturi koja obuhvata likove kojima je zajednička. Za svaki od četiri lika osobina »pognut« navedena je samo jednom. [Uvođenje osobine »pognut« odlikuje se, za Andrića tipičnim, varijacijama. Ona se pojavljuje spojena sa još jednom osobinom »po modelu A+B« (Lauer 1987: 184): Zaim je *omalen i pognut*, Haim je *brižan i pognut*. Ponekad je osobina pognut dopunski objašnjena: Bajazit je *malo pognut*.]

Slika 2. Grupa pognutih

Kada su u pitanju ostale osobine zadržaćemo se najpre na osobinama »visok«, »nevin« i »bojažljiv«. Zapažamo da svaka od njih povezuje dva lika razdvajajući ih od preostala dva. To su diferencirajuće osobine.

Razdvajanje je naročito efikasno ako lik koji ostaje izvan uže grupe poseduje osobinu koja je suprotna diferencirajućoj, pogotovo ako do izražaja dolazi jak kontrast. U ovom primeru upravo je tako. Ćamil i Bajazit su *visoki*, a Zaim je *omalen*. Ćamil i Zaim su *bojažljivi*, a Bajazit je *hrabar*. U opisu Haimovog i Zaimovog lica upotrebljen je izraz »crno lice« dok je za Ćamilovo lice rečeno da je *belo*. Ćamil i Haim su *nevini* ljudi, a Zaim je *nezlečiv falsifikator. Ćutljivi* Bajazit je, već smo videli, sličan *malorečivom i mučaljivom* Ćamilu, a Haima odlikuje *govorljivost.*

Kombinacija jedne grupne i dve diferencirajuće osobine u ovom primeru jednoznačno određuje likove: samo je Ćamil *pognut, bojažljiv i visok*, samo je Zaim *pognut, bojažljiv i omalen*. Čitaočev dojam još je i dopunski učvršćen suprotnim osobinama čijim navođenjem do izražaja dolazi oštar kontrast: Ćamil je *visok i nevin*, a Zaim *omalen* i

neizlečiv falsifikator. Ćamil i Haim, dva *pognuta* muškarca iz Smirne, *nevini* su dospeli u zatvor, i po tome su slični, a kada je o ponašanju reč, znatno se razlikuju. Ćamil je *miran*, *povučen*, *utonuo u sebe*, dok je Haim *gonjen nemirom* i *sav ustreptao*.

Ostalo je da se pozabavimo osobinom »jadan«. Kazano je da među uhapšenicima ima *jadnika*, ali imajući u vidu pojedinačne likove u *Prokletoj avliji,* samo je za Haima, Zaima i Ćamila rečeno da su jadni. Videli smo kako je grupa pognutih kombinacijama diferencirajućih i suprotnih osobina, razdvojena do jednoznačno određenog, pojedinačnog lika. Tim razdvajanjima su se iza četiri lika i njihovih posebnih uloga u romanu, otkrili pojedinci čije se biografije znatno razlikuju. Bajazit, moćan sultan, razdvojen od ostale trojice kako vremenskom distancom tako i položajem, znatno se od njih razlikuje. Tek jedna telesna odlika, pognutost, nema znatniju moć da im ga približi.

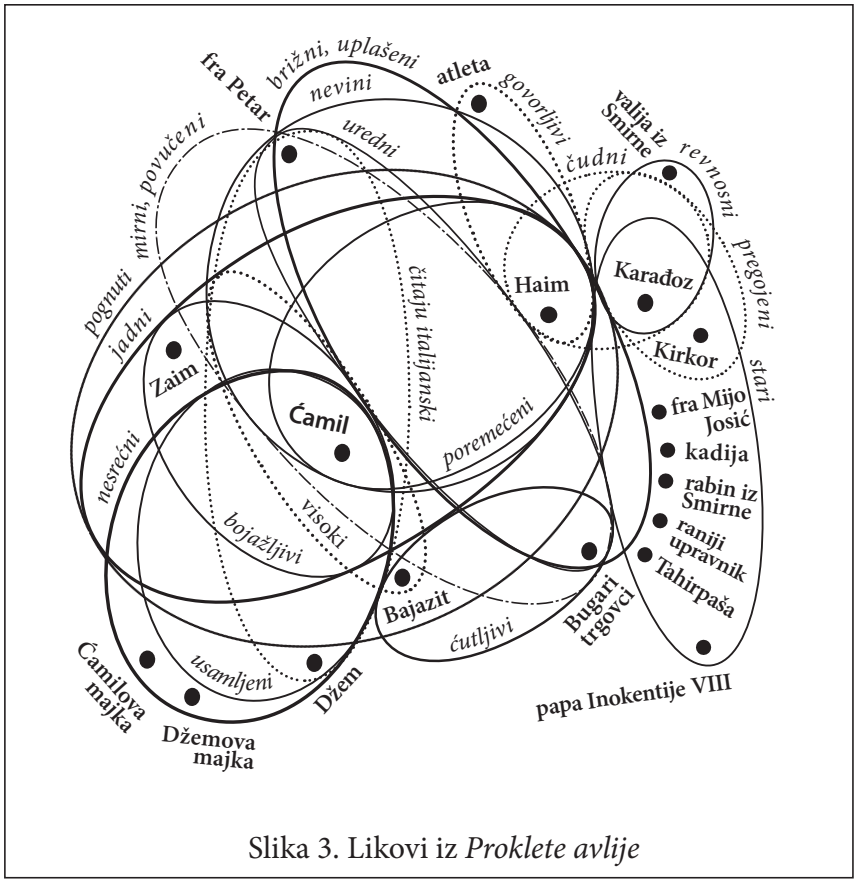
Ćamil, Zaim i Haim su uhapšenici – ljudi kojima je uskraćena sloboda kretanja. Među njima razlike su velike. Ali ima i sličnosti u opštem dojmu koji je svaki od njih ostavio na fra Petra. Ćamil i Zaim su *bojažljivi.* I Haim ponekad pravi *bojažljive pokrete,* uz to je *brižan* i *uplašen*. I Zaim je *lud od straha*. Kod sva tri ova lika ukazano je na promene koje bi mogle da budu odraz lošeg zdravlja, znak oštećenog psihičkog zdravlja. Sam fra Petar kaže da mu se za vreme razgovora s Ćamilom javljala misao: *ja ovo razgovaram sa bolesnim čovekom*. Već je pomenuto da je Zaim *neizlečiv falsifikator*, ali on ima i nezdravu boju lica *kao da boluje od žutice*. Haimove beonjače su *žute, zakrvavljene*. Za njega narator kaže da je *poremećen čovek* u čijem pričanju ima više od onog što *običan, zdrav čovek može da vidi i sazna*. Ćamila, Zaima i Haima pisac na kraju romana povezuje još jednom zajedničkom osobinom koja ima finalni značaj. To je osobina »jadan«. Dva puta je rečeno da je Zaim jadan, a jadni su i Haim i Ćamil:

> [...] drugi odlaze već na početku, odmahujući rukom i ne štedeći **jadnog** Zaima. (Andrić 1978: 22) A pogled mu, bez veze sa onim što govori, luta, **jadan** i lud od straha i skrivene pomisli na kaznu koja ga čeka, [...]. (isto: 105)
>
> Dok sam ono deverao s **jadnim** Ćamilom i brinuo zbog njega, nekako sam manje mislio na sebe i svoju nevolju. (isto: 111)
>
> Nema više ničeg. [...] Ni **jadnog** Haima. (isto: 119)

Osobina »pognut« pominjana je pri uvođenju lika. Osobina »jadan« navodi se pak u poslednjoj rečenici koja se odnosi na Haima, a i Zaima isto tako. I Ćamil je nazvan *jadnim* na kraju romana kada je priča o njemu već ispričana. Osobina »jadan«, pridružena na kraju, u skladu je s onim što je prethodno o pomenutim likovima pripovedano. Za svaki od ta tri lika ona sintetički odražava: inferioran fizički izgled, držanje u teškim i neizvesnim prilikama, ponašanje u odnosima s ljudima iz bliskog okruženja. Osobina »jadan«, upotrebljena na kraju pripovedanja, ima jak uticaj na formiranje konačnog dojma o likovima na koje se odnosi. Preko tih likova ona odražava jedno od mogućih stanja u koje dospeva čovek lišen slobode.

5 Veliki broj likova s različitim ulogama

Pokazano je kako su grupu pognutih razdvajale njihove druge odlike. Na sličan način moguće je sagledati i ostale osobine i likove. Za razumevanje postupka koji je u kratkom delu omogućio uvođenje znatnog broja dobro razdvojenih likova to ima suštinski značaj. Najpre su, prema tabeli 1, uočene grupne osobine i likovi koje one objedinjuju. Na slici 3 prikazani su likovi obuhvaćeni grupnom osobinom koja je ispisana na konturi.

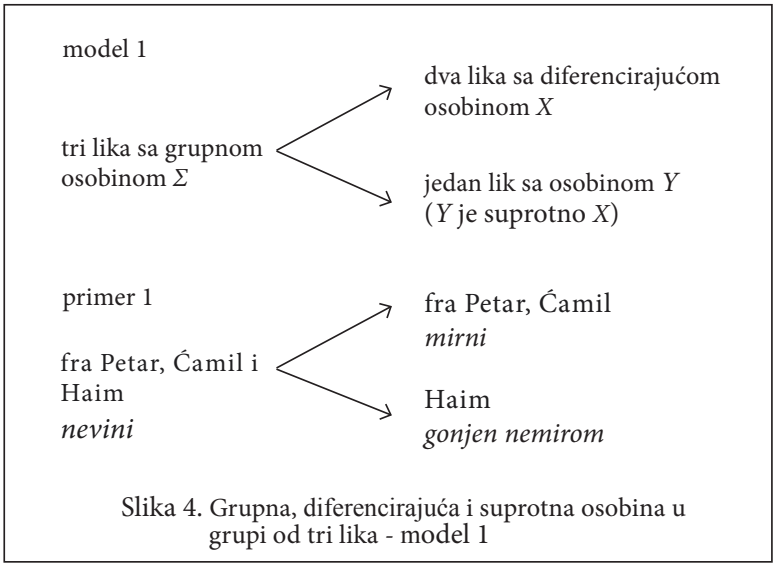
Slika 3. Likovi iz *Proklete avlije*

Pokazuje se da nema nijednog većeg lika koji je potpuno odvojen od svih ostalih. Bar jedna istovetna osobina povezuje ga sa bar jednim od ostalih likova. Neke likove povezuju dve, ponekad i tri, iste grupne odlike. Na slici 3 moguće je uočiti da postoji nekoliko grupa likova objedinjenih zajedničkom grupnom osobinom. Potrebno je ispitati da li u tim grupama likova postoje diferencirajuće i suprotne osobine. Pokazuje se da ih ima. U načinu na koji su osobine raspoređivane i dodeljivane likovima do izražaja dolaze pravilnosti koje se mogu formulisati u nekoliko modela.

5.1 Model 1: grupa likova

Model 1 uključuje grupnu osobinu *Σ,* diferencirajuću osobinu *X* i suprotnu osobinu *Y*. Model može da bude pojačan postojanjem više diferencirajućih: X_1, X_2…, odnosno suprotnih Y_1, Y_2 …, osobina. Tri grupne osobine prema ovom modelu uključile su po četiri lika. a) Već je bilo reči o osobini »pognut«. b) Tu je i osobina »bolestan«: *bolestan* je Ćamil, *bolestan* je papa, fra Petar pripoveda *teško bolestan*, a atleta je *uhvatio neku bolest* još u mladosti; c) Videćemo kasnije da osobina »nesrećan« takođe povezuje četiri lika. U ostalim slučajevima ovaj model povezuje tri lika (slika 4).

Za tri lika u romanu navodi se ista odlika koja nije pomenuta ni kod jednog drugog lika. To je bitna odlika modela 1. Druga karakteristika jeste postojanje diferencirajuće osobine. Dva od ta tri lika ona čini različitim u odnosu na treći koji poseduje osobinu suprotnu diferencirajućoj.

Slika 4. Grupna, diferencirajuća i suprotna osobina u grupi od tri lika - model 1

Na prvi pogled deluje iznenađujuće da ovako strogo definisan model, sa dva precizno postavljena uslova, može da posluži u analizi umetničkog dela. Lako se međutim uveriti u to da je on od koristi. U romanu ima znatan broj tročlanih grupa likova i njihovih osobina povezanih prema modelu 1.

1) Fra Petar, Ćamil i Haim su jedna grupa (primer 1). Objedinjuje ih grupna osobina »nevin«. Diferencirajuća osobina »miran« odlikuje fra Petara i Ćamila, a suprotna Haima koji je *gonjen nemirom* i *sav ustreptao.* Ispunjeni su uslovi za primenu modela 1. Pored toga, Ćamil i Haim su iz Smirne, a fra Petar je *čovek iz Bosne.*[8]

[8] Fra Petar, Haim i Ćamil postavljeni su u centar analize: »Tragičnu istoriju Ćamilovog života fra Petru je ispričao Haim [...]« (Baščarević 2003: 83). Ovi likovi nazvani su pripovedačima: »Trio likova koji sačinjavaju Ćamil, i dva njegova biografa, fra Petar i Haim predstavlja krug pripovedača [...].« (Džadžić 1975: 107)

2) Fra Petra, Bugare trgovce i Haima objedinjuju grupne osobine »brižan« i »uplašen«. 2.1) *Uredni* su fra Petar i Bugari (diferencirajuća osobina), a Haim je *sav zapušten* (suprotna osobina). 2.2) *Mirni* su fra Petar i Bugari, a Haim je, kao što smo videli, *gonjen nemirom.*
3) Ćamil, fra Petar i Bugari trgovci su *mirni* i *povučeni* (grupna osobina). Ćamil i fra Petar su *nevini*. Nije rečeno da su i Bugari nevini, ali su na kraju pušteni kućama. Fra Petar i Bugari *brižni* [su] *i uplašeni*. Sličan im je i Ćamil koji je *bojažljiv*. Bugari su *nemi*, *ćutljivi.* I Ćamil je *malorečiv i mučaljiv.* Fra Petar se, željan razgovora i *otvoren,* za razliku od njih, zanima za zbivanja u Avliji i *razgovara sa ponekim* uhapšenikom.
4) Ćamil, fra Petar i Džem *čitaju italijanski*. 4.1) Ćamil i fra Petar su *neporočni*, a Džem je *odan piću*. 4.2) Ćamil i fra Petar su *mirni*, a Džem je *nemiran*.
U prethodne četiri grupe zastupljeni su veliki likovi romana. U pitanju su ljudi koji su nezasluženo izgubili slobodu. U sledećim grupama ima i onih koji su na drugoj strani, koji hapse i isleđuju.
5) Karađoz i valija izmirskog vilajeta *revnosni* su, a *revnost* odlikuje i mršavog policajca koji saslušava Ćamila. (U pitanju je *tupa revnost* usled koje ne vidi ono što je video njegov *pametniji drug.*) I za valiju je rečeno da je je *tupoglav*, dok je Karađoz još u ranoj mladosti pokazivao da je *bistar*.
6) *Mršavi* su Haim i jedan od dvojice policajaca koji saslušavaju Ćamila. A i Ćamil je *vidno smršao* u samom zatvoru. Tu je i kontrast: Ćamilvo lice je *belo i bledo*, Haim je *crn u licu*, a policajac je *taman* i *u mrkoj koži*. Ćamil i Haim su uhapšenici, a treći lik je policajac.
7) Čamil je *pametan*, *debeli* policajac je *pametniji* od mršavog, a Libanac je *pametniji* [...] *nego što se pokazuje*. Policajac je *debeo*, Libanac je *debeljušan*, dok je Ćamil *vidno smršao.*

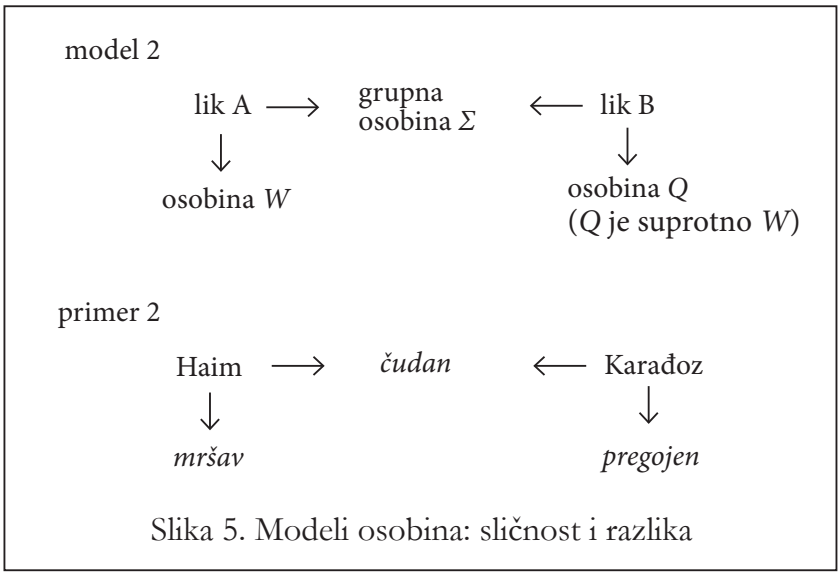
Tu su, prema modelu 1, još tri grupe od po tri lika: 8) valija izmirskog vilajeta, Softa koji učestvuje u razgovorima o ženama, i otac devojke u koju se Ćamil zaljubio, *sitni* su; 9) Bajazit, Ćamil i dugonja, *visoki* su; 10) *Lukavi* su: Kirkor, D'Obison i Čezare. »Slepljivanje« takvih likova, budući da se javljaju u međusobno udaljenim delovima teksta, Andrić nije predupređivao navođenjem kontrastnih osobina već saopštavanjem nekog karakterističnog detalja o njima. D'Obisona i Čezarea deli od Kirkora istorijsko vreme. Isto tako Ćamila i dugonju, od Bajazita.

5.2 Model 2: sličnost i razlika

U *Prokletoj avliji* česta je upotreba grupne i suprotne osobine prema modelu 2 (slika 5). I ovaj model je strogo definisan, ali je sažetiji od modela 1: dva lika povezana su grupnom osobinom *Σ.* Ni jedan drugi lik u romanu nema tu osobinu. Druga odlika modela 2 jeste da likovi, u jakom kontrastu, poseduju i suprotne osobine *W* i *Q*.[9]

Nekoliko parova likova odlikuju osobine prema ovom modelu: 1) Karađoz i Haim su *čudni* (osobina *Σ*): Karađoz je *pregojen*, a Haim je *mršav* (primer 2); 2) Fra Petar

[9] O Andrićevom dualnom viđenju sveta videti: Lauer 1979: 268; Мещеряков 1992: 59.

Slika 5. Modeli osobina: sličnost i razlika

i Ćamil su *neporočni*: Ćamil je *utonuo u sebe*, a fra Petar je *neposredan* i *otvoren*; 3) Haima i atletu odlikuje *govorljivost*: Haim je *nevin*, a atleta *nikad nije bio čistih ruku*; 4) Džem i Kirkor su *pritešnjeni*: Džem je *mlad*, a Kirkor *star*; 5) Karađoz je *opasniji* (od ranijeg upravnika), čovjek iz Libana *opasniji* je (nego što se pokazuje): Karađoz je *star*, a Libanac je *mlad*; 6) Ćamil i Tahirpaša su *školovani*: Ćamil je *mlad*, Tahirpaša *star*.

7) Za Bugare se kaže da je *sve na njima i u njima bilo od* [...] *opreza*. Priču o Ćamilu je *usporavao Haimov čudni oprez.* Oprez i opreznost nije u romanu vezivana ni za jedan drugi lik osim za Haima i Bugare. Ali njih odlikuju i suprotne osobine. Bugari su *mirni*, a Haim je *gonjen nemirom*, Bugari su *nemi*, a Haima, videli smo, odlikuje *govorljivost*. Bugari su *uredni*, a Haim je *sav zapušten*.

Sledeća dva primera posebno ćemo komentarisati. 8) Videli smo da su Haim i Ćamil slični imajući u vidu nekoliko obeležja: u pitanju je muškarac, *pognut*, *nevin, iz Smirne*. Haim je *mršav*, a i Ćamil je *vidno smršao*, pa su i po tome slični. Ali oni imaju još zajedničkih odlika po modelu 2. Samo za njih je u fra Petrovoj priči rečeno da su *neobični* i *poremećeni* (osobina *Σ*). Haim je *neobrijan*, a i Ćamil je imao bradu *od deset dana*. Javlja se i kontrast. Nekoliko parova osobina u tom odnosu već smo navodili: *govorljivost* odlikuje Haima, a *malorečivost* Ćamila. Haim je *gonjen nemirom*, a Ćamil je *miran*, Haimovo lice je *crno*, a Ćamilovo *belo.* Dva lika u romanu s najviše kako sličnih tako i suprotnih osobina upravo su Ćamil i Haim.

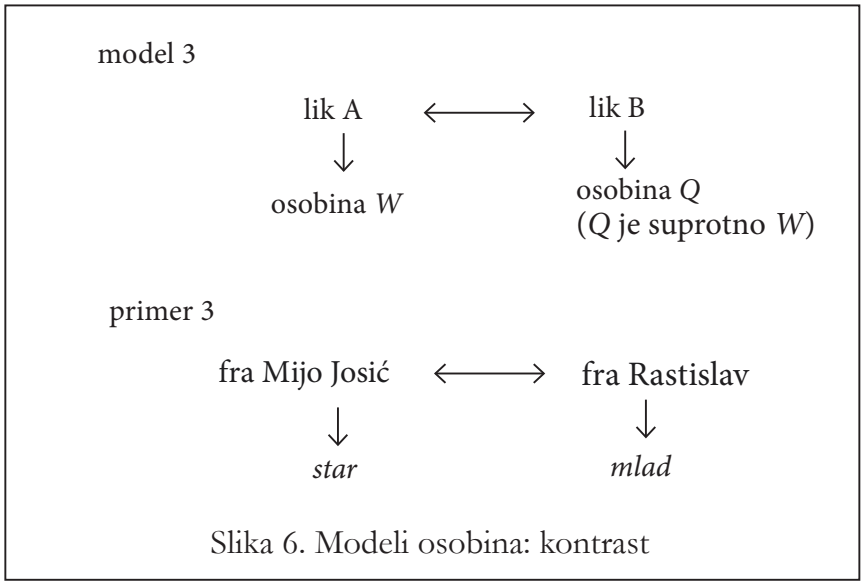
9) Za Ćamila i njegovu majku navedeno je dosta sličnih osobina. Oboje su *mladi*, *lepi*, *bogati*, *nesrećni*. Oni su i *ogorčeni* (osobina *Σ*). Samo za njih je to rečeno. Osim što su u pitanju muškarac i žena, tu su još neke razlike između ova dva lika. Ćamilove oči su *modre*, a u njegove majke *plave*. Ćamil je *pognut*, a Smirna *nije videla takav stas* kao što je imala njegova majka. Znatnija razlika tek je, zapravo, izražena u odnosu na poslovne sposobnosti: Ćamil *nije znao gde šta ima ni kako se tim što ima raspolaže i*

upravlja, a njegova majka se borila za nasledstvo, putovala je u Atinu *da spasava bar tamošnje nasleđe*.

10) Ćamil i Bugari imaju nekoliko zajedničkih osobina. Oni su *povučeni* (osobina *Σ*). Ćamil je *uzdržan*, a i na trgovcima *sve* [je] *bilo od uzdržanosti i opreza*. Uzdržanost nije pominjana kod drugih likova niti je dovođena s njima u vezu. Čamil i Bugari slični su u znatnoj meri i po nekim drugim osobinama. Ćamil je *bogat*, Bugari su *imućni*. Ćamil je *malorečiv*, Bugari su *nemi*. Ćamil je *bojažljiv*, trgovci su *brižni i uplašeni*. Da li je negde saopštena neka važna razlika između Ćamila i Bugara? Vredi li model 2 u ovom slučaju? Sličnih osobina ima podosta, a da li negde postoji suprotnost? Postoji – i to u najjačem kontrastu koji je bio moguć imajući u vidu položaj uhapšenika u istražnom zatvoru. *Nemi* i *uzdržani* Bugari pušteni su kućama. Tek su posredno saopštili kako su se tada osećali. Pri odlasku, poklanjajući fra Petru asuru na kojoj su ležali, rekli su mu: »Uzmi, […] pa i tebe sunce da ogrije!«. Bugari su srećno prošli, a Ćamil je *nesrećan* ostao do kraja.

5.3 Model 3: jak kontrast

Kako je Andrić postupao pri dodeli osobina manjim likovima koji se pojavljuju tek u jednom fragmentu, u paru sa nekim većim ili malim likom? Objašnjenje postupka počiva na modelu 3 (slika 6).

Slika 6. Modeli osobina: kontrast

Osobine *W* i *Q*, jedna ili obe, mogu u nekom drugom udaljenom fragmentu da odlikuju druga dva lika. Model je primenjen nekoliko puta: 1) *mladi* Ćamil uči španski jezik kod *starog sefarda, rabina u Smirni*, 2) dva činovnika, *debeli* i *mršavi,* saslušavaju Ćamila; 3) prepirku o ženama vode *atletski* razvijen čovek i *sitni* Softa; 4) popis alata

obavljaju *stari* fra Mijo Josić i *mladi* fra Rastislav; 5) *mali* Grk trgovac ne dozvoljava da se njegova kćer uda za *visokog* Ćamila. 6) Tu su i dva uhapšenika, kockara: jedan je *dugonja* a drugi je *onizak.*

Andrić je bio restriktivan u poglednu broja likova koje obuhvata istom osobinom. Ali neke osobine su izuzetak. To su one koje su inače rasprostranjene u opštoj populaciji. Poseban komentar zaslužuje navođenje osobina »mlad« i »star«. *Stari* su Karađoz, Kirkor, kadija, fra Mijo Josić, Tahirpaša, papa Inokentije VIII, rabin u Smirni i raniji upravnik. Tu je i jedan *postariji mornar* što priča o krčmarici. Mladih i mladića ima nekoliko. Tu je najpre mladić kome fra Petar pripoveda o carigradskom zatvoru. *Mladi s*u fra Rastislav, Ćamil, Džem, Ćamilova majka, Libanac i Karlo VIII. Tu je i mladić koji drugovima priča o Ćamilu, zatim jedan *vetrenjast mladić* koji je rekao za Ćamila: *On je potajni Džem.* Tu su i dva mladića uhapšenika koji su doturili fra Petru poruku da će biti pušten. Osobine »mlad« i »star« obično se koriste u čvršćem spoju uz lično ime ili nadimak – ili pak zamenjuju lično ime bilo da je ono u prethodnom tekstu pomenuto ili ne. Za fra Miju Josića rečeno je: *starac,* a za Kirkora: *stari Jermenin.* Jasno je da se izraz »stari zlikovac« odnosi na Karađoza. Za neke likove čija se uloga ograničava samo na jedan fragment romana, navođenje da su stari olakšava ponekad povratak glavnom toku radnje; ono omogućuje da se bez mnogo objašnjenja kaže i da su umrli, kako bi se posle njihovog isključenja iz priče nastavila osnovna nit pripovedanja: *A kad je stari upravnik umro* [...] (Andrić 1978: 27); *A kad je, jedne zime, umro i stari Tahirpaša,* [...] (isto: 58); *U to umire i papa Inokentije VIII.* (isto: 84)

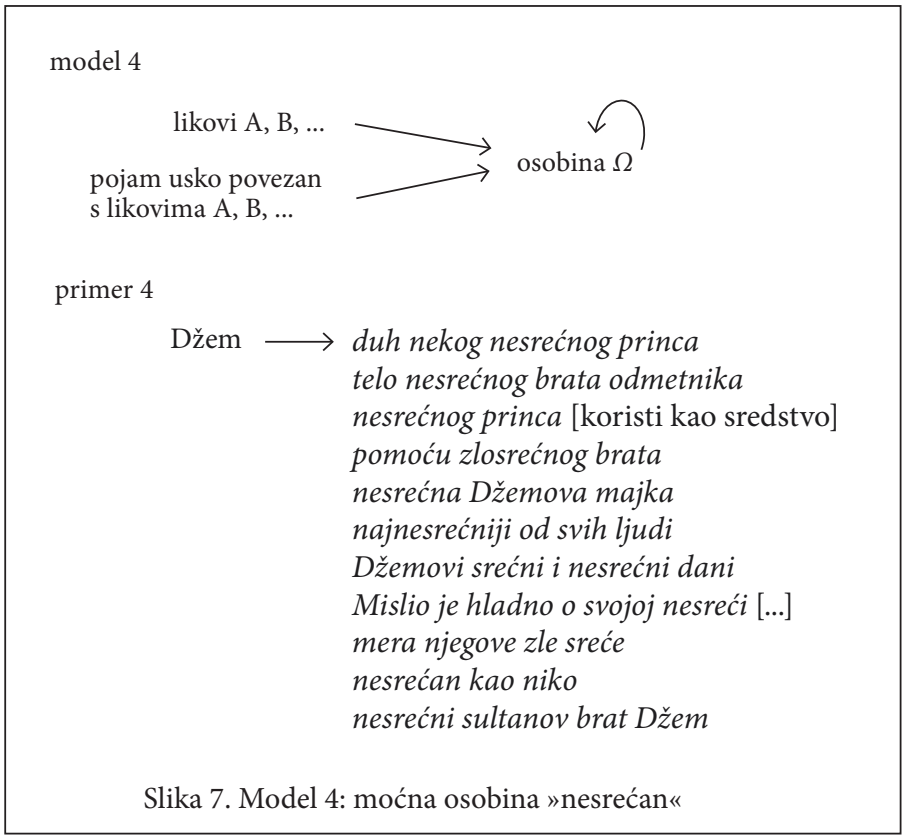
5.4 Moćne osobine, model 4

Jednostavan način da se nekoj osobini da veći značaj jeste da se ona navede više puta; dok se pripoveda o nekom liku ona se kao njegova odlika pominje na različitim mestima u tekstu. U *Prokletoj avliji* Andrić je to retko činio, uglavnom jednom navedenu osobinu nije za isti lik ponovo navodio. Ali, kao što se vidi iz tabele 1, neke osobine ponovljene su uz isti lik. Uvećavajući frekventnost jedne osobine, podsećajući iznova čitaoca na nju, vezujući je za jedan lik, pisac uvećava njen značaj. Tako se u tekstu pojavljuju moćne osobine.

U kratkom romanu kao što je *Prokleta avlija* broj moćnih osobina morao je da se ograniči na svega nekoliko. Na slici 7 predstavljen je model 4 na primeru uvećane frekventnosti osobine »nesrećan«.

Osobine »mlad« i »star« nećemo smatrati moćnim jer se, kao što smo videli, ponavljaju iz drugih razloga. Takođe i osobine »kriv« i »nevin« nećemo u ovoj analizi smatrati moćnim jer ponavljanja uglavnom nisu vezivana za neki konkretan lik. Tri i više puta uz isti lik navođene su osobine: »pokojni«, »uzdržan«, »čudan«, »nesrećan«. Prvi fra Petrov utisak o Ćamilu bio je da je mladić *uzdržljiv*. Zatim je ponovljeno: *naročito je uzdržljiv bio mladi Turčin*. A treći put je rečeno da je Ćamil *na neki nov način uzdržan*.

U romanu se javlja Karađozova i Haimova moćna osobina »čudan«. (Nijednom drugom liku nije pridružena ta osobina. Tek dva puta nazvano je čudnim nešto u ponašanju drugih likova. Samo je rečeno da su se Bugari *čudili* što fra Petar razgovara

Slika 7. Model 4: moćna osobina »nesrećan«

s drugim uhapšenicima, a Ćamila *nije začudilo* kad je dobio bolji smeštaj.) Kaže se da je fra Petar, slušajući Haima, slušao pričanje *čudnog čoveka.* A potom je nazivano čudnim ono što je u uskoj vezi s Haimom: č*udan i čudno usredsređen izraz, čudan dar da druge oponaša, čudni oprez,* njegovo pričanje se završavalo *čudnim povicima*. *Čudnim čupercima* okruženo je Haimovo čelo.

Karađoz je *čudan* upravnik. Reč »čudan« upotrebljena da se opiše njegovo ponašanje. On obavlja svoj posao na *čudovišan* način, *kao da se čudi,* ponekad je to *čudna igra.* Na Ćamilu mu je *sve bilo čudno.* Na *čudesan način* saznavani su detalji o Karađozu. A fra Petar je pričao o Karađozu sa *čudnom mešavinom divljenja i ogorčenja,* sa *čuđenjem koje ni samo sebe ne shvata.* Želeo je da *prikaže sliku toga čudovišta,* [...] *onome koji sluša kako bi joj se i on čudio* (Andrić 1978: 41). Osobina »čudan«, zajednička Haimu i Karađozu, mogla je da se navede uz razne druge osobine po kojim se oni znatno međusobno razlikuju. Jer, ponašanje srećnog i nesrećanog, i slobodnog i neslobodnog čoveka može da bude čudno.

Osobina »nesrećan« je grupna, ali i moćna osobina (modeli 1 i 4). Kao grupna osobina ona povezuje dva muška i dva ženska lika, dve majke i dva sina. Nesrećni su Džem, Džemova majka, Ćamil i Ćamilova majka. Nije rečeno da je neko od drugih

likova nesrećan. Pol i srodstvo već su jaka diferencirajuća obeležja. Ali tu su i druge odlike: Ćamil i Džem su *usamljeni*, Ćamil, Džem, i Ćamilova majka su *mladi*.

Na slici 7 navedene su upotrebe reči »nesreća« i »nesrećan« uz Džemovo ime (primer 4). Reči »nesreća«, »nesrećan«, »nesrećna«, »nesrećno« pomenute su u romanu dvadeset i jedan put. Osamnaest pominjanja vezano je za Džema i Ćamila, i ono što je s njima u vezi, po devet za svakog. (Dva puta rečeno je za Ćamilovu majku da je nesrećna, i jednom za Džemovu.) Andrić je bio veoma restriktivan kada je u pitanju upotreba reči »nesreća« i »nesrećan« izvan onog što je u neposrednoj vezi s ova četiri lika. Tek tri upotrebe odnose se na nešto drugo: *Ali, moja* [Zaimova] *nesreća, razboli se i umre žena* [...]; *leš na brodu donosi nesreću,* među uhapšenicima ima *nesrećnika*.

Kako su korišćene reči »nesreća« i »nesrećan« uz Ćamilovo ime? Prilikom prvog susreta s njim fra Petar je stekao utisak: *nesrećan čovek je sigurno*. Potom fra Petar saznaje od Haima za Ćamilovu *nesrećnu ljubav*, te da se posle *nesrećne ljubavi prema lepoj Grkinji*, mladić *nesrećno zaljubio u istoriju, da je zbog nesrećne ljubavi pao u neki zanos i melanholiju* (isto: 62). Tu je i Ćamilova misao o tome šta u njegovom slučaju znače *krivica i nesreća.* Upotrebljen je i izraz *nesrećni Tahirpašin sin*. Za Ćamilovu majku rečeno je *nesrećna žena*, kao i *nesrećna udovica.* Na slici 7 navedene su upotrebe reči »nesreća«, »nesrećan« uz Džemovo ime. Tu je još uključeno: *zlosrećan* i *zle sreće*.

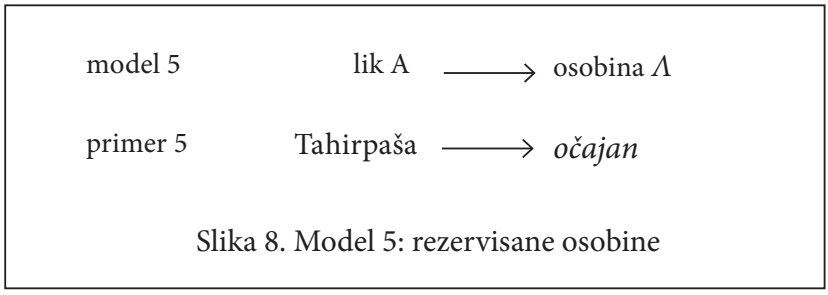
Osobina »nesrećan«, kada je Ćamil u pitanju, udružena je s osobinom »jadan«. Od jadnih ljudi u težem položaju su oni koji svoj jad doživljavaju i kao ličnu nesreću. Ćamil je jadan poput Haima i Zaima, ali je istovremeno i nesrećan kao što su njegova majka, Džem i Džemova majka. Ali Džem i dve majke nisu jadni i ne izazivaju sažaljenje. Osobina »nesrećan« deli Ćamila od jadnih, a osobina »jadan« od nesrećnih. On sam je i jadan i nesrećan. Džemova majka je istrajna i *nepokolebljiva* u svojim pokušajima da izbavi sina, nesrećna je, ali se ne predaje, nije jadna. Ćamilovu majku duboko je potresla kćerkina smrt. Ipak, ni ona nije jadna, nju je samo slomila nesreća.

Ponavljanje je doprinelo da se uveća razgraničavajuća moć osobine »biti nesrećan«. U *Prokletoj avliji* ima mnogo zajedničkog što obeležava živote ljudi kojima sreća nije naklonjena. A kada se izdvoji grupa nesrećnih likova, dalje razgraničenje nastavlja se prema drugim svojstvima i ličnim sudbinama. I ovde se pokazuje da nesrećni ljudi mogu da budu »nesrećni na svoj način«. Tu je važna još jedna osobina koja položaj sinova čini različitim u odnosu na položaj majki: Džem i Ćamil su *usamljeni*. Biti usamljen u svojoj nesreći otežava stanje nesrećnom čoveku kakva god da je njegova nesreća. Ostaje da se vidi kako će se on sam poneti. Džem je dosledan. Dok stoji na palubi broda koji pristiže u Čivitavekiju, među onima koji su ga čekali na obali, *nikog nije bilo ko u njemu nije video sultana.* Džem nije jadan. Ne izaziva *sažaljenje koje ponižava.* A Ćamil je na kraju osetio da je *osramoćen, unazađen, oslabljen i još manje sposoban da se brani* (isto: 99). Postao je jadan. Samo je Ćamil *nesrećan, usamljen* i *jadan.*[10]

[10] Kada je o *Prokletoj avliji* reč zaslužuje pažnju jedno upoređenje lika iz književnog dela s piscem dela. Za Ćamilov lik rečeno je: »Tragično je *usamljen* i po tome blizak svome tvorcu, pesniku ljudske tragedije Ivi Andriću.« (Gligorić 1974: 367, italik dodat).

5.5 Rezervisane osobine – model 5, poređenja i detalji

Rečeno je da veći likovi u *Prokletoj avliji* imaju bar jednu osobinu po kojoj su slični bar jednom drugom liku. Vredi i drugo »pravilo«. Veći likovi imaju bar jednu osobinu koja se ne javlja ni kod jednog drugog lika. To su rezervisane osobine. Andrić se odnosio veoma štedljivo prema upotrebi reči kojima se izražavaju ređe rasprostranjene odlike. Neke osobine je rezervisao, dodeljivao ih isključivo jednom liku i, obično, samo jednom navodio.

Slika 8. Model 5: rezervisane osobine

Fra Petar je *prostosrdačan*, Karađoz je *kosmat,* ima *sivomaslinasto lice.* Kirkor je *sipljiv* i o*beznanjen*. Haim je *tanak, smrknut*, *ustreptao*. Zaim je *nespretan* i *zelenkast u licu*. Džem je *plahovit*, Bajazit je *hladnokrvan*, fra Tadija *dostojanstven*. Bugari trgovci su *nemi*. Atleta je *promukao*. Tahirpaša je *očajan*. Džemova majka je *nepokolebljiva*, a Ćamilova *izbezumljena*. Ćamil je *mučaljiv, malorečiv, isceđen, iscrpen, unazađen, zgađen, osramoćen*. Vitezovi su *verolomni*. Mladić, *ćalov,* koji je ogovarao Ćamila, *vetrenjast* je. Za krčmara koji je sklonio mladu krčmaricu čuvajući je za sebe, rečeno je: *krezubi* Grk.

Rezervisane osobine dopunski pojačavaju jedinstvenost lika. Tome ponegde služe poređenje i karakteristična pojedinost. Karađoz *je brz kao lasica.* Haim prilazi fra Petru sa *crvenim i suznim očima, kao da je dugo sedeo kraj nekog dimljiva ognjišta* (Andrić 1978: 115). Fra Rastislav, i svi mladi, *zimljivi* [su] *kao hanumice*. Za Grka, koji je sprečio udaju svoje kćerke za Ćamila, kaže se da je *trgovčić iz strme ulice*, da govori *šireći ruke kao da ga razapinju.* Na kraju romana Karađoza oponaša Libanac koji je: *širi nego duži*, *obrijane glave sa naočarima od debelog stakla.* A za fra Tadiju se kaže da je eksdefinitor, eksgvardijan, i da je *sav od nekih eksova. Dugonja* je dobio i pretpostavljenu ulogu: on je *kockarski starešina.* On polemiše s oniskim uhapšenikom za kog se kaže da je *jak čovek sa zapaljenim očima.*

Možda je valija izmirskog vilajeta ponajviše udaljen od drugih likova u romanu. Osobina *revnostan,* videli smo*,* povezuje ga s Karađozom i policajcem koji saslušava Ćamila, osobina *tvrd* sa ranijim upravnikom Avlije, i osobina *sitan* sa Softom koji priča o ženama. A dosta je rezervisanih odlika vezano za valiju. Opis valijinog držanja u razgovoru sa kadijom koji pokušava da pomogne Ćamilu, upečatljivo je mesto u romanu.[11]

[11] »Valija je najzatvoreniji i najnepristupačniji, kao i najsumorniji i najapsurdniji lik u *Prokletoj avliji*.« (Kostić, 2006: 114)

Upotrebljene su reči kojima se ističe inferiornost valijinog fizičkog izgleda: *bezbrk, sitan, usukan, slabotinja, nemoćnik.* Slede osobine koje odražavaju nivo sposobnosti i valijin odnos prema drugima: *tupoglav, sumnjičav, nepoverljiv, tvrd, kiseo*. I još je uz to rečeno kakav je valija u postupanju prema ljudima s kojim ga povezuje posao koji obavlja: *rđav, revnostan, zahuktao, strašan*. Za valiju izmirskog vilajeta pisac nije nalazio neku afirmativnu osobinu. Udaljio je taj lik od ostalih i uskladio skup osobina koje mu je dodelio s posebnom ulogom koja je tom liku pripala. S tog mesta pokrenuto je hapšenje nevinog čoveka.

6 Zaključak

Način na koji je Andrić u romanu *Prokleta avlija* uvodio pojedine likove, dodeljivao im lično ime ili supstitut za lično ime, i navodio osobine koje odražavaju telesne karakteristike i ponašanje, vodio je komplikovanom diferenciranju likova. Modeli 1 do 5, izloženi u ovom osvrtu, mogu da posluže za dobru deskripciju Andrićevog načina raspoređivanja skupa osobina na skup likova. Ostaje da se ispita korišćenje modela pri prevođenju *Proklete avlije* na druge jezike, kao i očuvanost modelske povezanosti likova u dosadašnjim prevodima. Ostaje, takođe, da se ispita mogućnost primene modelskog pristupa u objašnjenju raspodele skupa osobina na skup likova u drugim delima istog pisca.

Prilog

Tabela 1: *Osobine likova u Prokletoj avliji*

Lik	**Odlika (u zagradi: broj javljanja)**
Ćamil	visok, pognut, mlad (4), nije ohol, nije odbojan, uzdržljiv (3), neobičan, nesrećan (2), miran, lep, pametan (2), dobro razvijen, snažan [kao dečak], gospodski mladić, usamljen, zanesen, izmenjen, stariji naizgled, bogat, osobenjak, otuđen, nesuđeni [sultan]; neporočan i ugledan [u Smirni: po Haimu], primer dobrog mladića i pravog muslimana [po kadiji], nevin, lud ili pametan [ne zna se: po Karađozu], novi [prijatelj fra Prtrov], budan (2), odsutan, smršao [primetno], isceđen, bojažljiv, malorečiv, mučaljiv, sam u sebe povučen, učen, školovan, osramoćen, unazađen, oslabljen, iscrpen, utonuo u sebe, ogorčen, zgađen; poremećen, bolestan (3) [fra Petrova procena], jadan, neispavan, blijed [u prisećanju fra Petrovom]; živ ili mrtav [hipoteza fra Petrova]
fra Petar	teško bolestan, pokojni (3), čuven [sahačija, puškar i mekanik], vešt [turskom pismu], srećan [što je našao sabesednika], neporočan, miran, građanski odeven, povučen, uredan, prostosrdačan, neposredan, otvoren, dokon, brižan; pristojan, dobar, uvažen [u Haimovim očima], zamišljen, iznenađen, nevin (3), ni kriv ni dužan (2), upleten, kao poliven, zbunjen (2), siguran, uplašen, izgubljen, zamoren
Karađoz	ozbiljan, hladan, učtiv, dobar, revnostan, stambolski [policajac], živ (2), bistar (kao dete), bujan, neiskusan [kao mladić], novi [upravnik], nevidljivo vezan [sa Avlijom], rano pregojen, kosmat, ostareo (3), tamne puti, brz, čudan; mnogo gori, teži i opasniji, ponekad bolji i čovečniji [od ranijih upravnika], samovoljan, na svoju ruku, otežao, najveći [ludak, po Haimu], »dobar, pravi čovjek« [kaže Libanac kršćanin]
Bugari, trgovci	brižni i uplašeni, predodređeni [za progonstvo], zadovoljni [što je fra Petar zauzeo mesto pored njih], imućni, nemi i bez pokreta, opasani, od uzdržanosti i opreza [sve je u njima i na njima bilo], obuveni, uvek odeveni, na polazak spremni, ćutljivi, uredni, mirni, povučeni, pristojni [Haimova procena]
Džem	krupan, plav, snažan, dobar [plivač], plahovit (2), nemiran, nesrećan (5), zlosrećan, dragocen [kao rob, (2)], izdan, poražen (2), potučen, pritešnjen, uhvaćen [ako bude], prevaren, lišen [slobode], usamljen, odvojen, turski, carski [sužanj], ugojen, taman u licu, mračan, nemilosrdan [prema posluzi], odan piću, zarobljen (2), osuđen, stasit, živ, mrtav
Haim	mršav, mršavo lice (2), crno lice, tanak, neobrijan, sav zapušten, neobičan, tužan, brižan (2), govorljivost [ga je dovela ovamo, fra Petrovo ubeđenje] dužan [odgovora, nije ostajao], uplašen, čudan, čudni oprez [Haimov], smrknut, nevin i poremećen, gonjen nemirom, sav ustreptao, pognut, jadan
Zaim	omalen, pognut, bojažljiv, ispravan [po sopstvenoj proceni], mali, optužen, nespretan, jadan (2), neizlečiv [falsifikator]; bežanović [tako ga je nazvao atleta], bled, zelenkast, crn u licu, lud od straha
Bajazit	crnomanjast, visok, malo pognut, sabran i ćutljiv, hladnokrvan, hrabar, odličan [strelac], stariji, iskusniji, brži, veštiji, srećniji [od mlađeg brata], primljen i priznat [za sultana u Stambolu], zakonit, moćan, milostiv [da bude prema Džemovoj porodici: molba Džemova]

Lik	**Odlika (u zagradi: broj javljanja)**
valija iz Smirne	tvrd, revnostan, tupoglav, bolesno nepoverljiv, rđav, zahuktao, bezbrk, sitan, usukan, slabotinja, uveren [da ne greši], nemoćnik, sumnjičav, kiseo, strašan
Kirkor	star (3), prestareo, pregojen, sipljiv, obeznanjen; lukav i pronicljiv, nije kriv [po Karađozu], pritešnjen
promukli bas, atleta	atletski razvijen, promukao, govorljiv, krupni [čovek], kivan, ženskar, varalica, niskog porekla, oronuo
Džemova majka	nesrećna, nepokolebljiva, divna [žena], kneževskog roda
majka Ćamilova	lepa, mlada (3), nesrećna (2), ogorčena, izbezumljena, prokleta i nedostojna [osećala se da je]
likovi s manjim ulogama	raniji upravnik: star (3), dobar školski [drug Tahirpašin], iskusan (2), tvrd; Tahirpaša: bogat, ugledan i školovan, očajan [otac], star, mrtav; Softa: sitan, malodušan, malokrvan, maloletan, malouman [po atleti]; kadija: izmirski [kadija], učen, stariji čovek, stari; mršavi policajac: taman, mršav, nestrpljiviji i bezobzirniji [postajao je]; fra Tadija: spor i dostojanstven, zaljubljen [u sporost i dostojanstvo]; čovjek iz Libana: mlad, debeljušan, širi nego duži, sav [od šale i smijeha], kršćanin, pametniji i opasniji [nego što se pokazuje]
drugi mali lik	bezazlen, bezimen (2), bogat, bolestan [papa], carigradski, dlakava, debeli [policajac] dobar (2), dosadašnji [kardinal], čist, izgubljen, izmučen, imućna, jak, krezub [Grk], kriv (11), krupan; krupno i čvrsto [žensko], mladi [fra Rastislav; francuski kralj] mlada [Grkinja krčmarica, žena iz Gruzije], najgori, naivan, nepomičan; neumivena, neviđen, nevin (11), novi [papa], novim nežnim [ženama], ni kriv ni dužan, optužen, osmanlijski, ostrvljen, pokojni [fra Rafo], poznat [kao papa], prav, priglup, pritešnjen, savršena (žena), siguran (3), skamenjen, skriven, slobodan, slabunjava, sporedna [kćerka], star [fra Mijo Josić, papa, rabin iz Smirne], svestan, uhvaćen, vetrenjast, visoki, zanesen, zdrav (4), tih, kratak, živ

Literatura

I. Andrić, 1978: *Prokleta avlija*, Sabrana dela, knj. 4, Beograd, Prosveta.

S. Baščarević, 2003: Sistem naracije *Proklete avlije*, *Baština*, 15, 77–86.

P. Džadžić, 1975: *O Prokletoj avliji*, Prosveta, Beograd.

V. Filipović, 1969: *Prokleta avlija Iva Andrića,* Priština, Filozofski fakultet.

V. Gligorić, 1974: Razgovor o Ćamilu. *Letopis Matice srpske* 150/4. 363–8.

C. Hawkesworth, 1984: *Ivo Andrić: bridge between East and West,* London, deo: *Devil's Yard*, 189–205.

D. Ivanić, 2002: Poetika 'glasova' (od glasa do priče). *Književna istorija* 116/7. 83–98.

С. Н. Мещеряков, 1992: Принцип антитезы в повести Иво Андрича »Проклятый двор«, у: О. Л. Кирилова, (ed), *Творчество Иво Андрича*, РАН, Москва, 57–9.

V. Minić, 1976: *Poetika Proklete avlije*, Pobjeda, Titograd.

R. Lauer, 1979: Osmanlijsko carstvo kao model sveta: o paraboličnoj strukturi pripovetke Ive Andrića *Prokleta avlija*, u: Lauer, R. *Poetika i ideologija*, Prosveta, Beograd, 173–192.

D. Kostić, 2006: *Andrić, Prokleta avlija*, Svetovi, Novi Sad.

P. Petrović, 2007: Avangardni roman bez romana. *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik* 55/1. 135–190.

A. Zink, 2008: Mit Nitsche gegen die Postmoderne, Ivo Andrićs *Prokleta avlija*, u: Seriot, P. *XIV Congres mondial des slavistes,* Ohrid.
I. Tartalja, 1979: *Pripovedačeva estetika*: *prilog proučavanju Andrićeve poetike*, Nolit, Beograd.
L. Vaglio, 2010: Andrićev ciklus o fra Petru. *Sveske Zadužbine Ive Andrića* 27. 129–154.
M. Vukićević, 1973: Andrićev Karađoz. *Letopis Matice srpske* 149/3. 285–295.
M. Šutić, 2007: *Zlatno jagnje – u vidokrugu Andrićeve estetike*, Čigoja, Beograd.

Povzetek

Rezervirane, skupne, diferencirane in nasprotne lastnosti likov v Andrićevem *Prekletem dvorišču*

V tem prispevku o romanu *Prekleto dvorišče* nobelovca Iva Andrića je pozornost usmerjena na lastnosti posameznih likov. Iz dela so najprej izluščene besede, s katerimi je pisatelj označeval lastnosti likov. Nato so združeni liki in seznam lastnosti, analizirana je razvrstitev lastnosti po likih. Prispevek predstavi nekaj modelov, ki so bili uporabljeni pri deskripciji pisateljevega postopka razdelitve lastnosti po likih. Obstaja nekaj skupin s po tremi liki, ki imajo eno, istovetno, skupno lastnost. Taka skupina se dalje deli. Dva lika izmed treh posedujeta še eno skupno, diferencirano lastnost, ki je tretji lik nima. Ta tretji lik v skupini ima pogosto lastnost, ki je diferencirani nasprotna. Tako so na primer fra Peter, Ćamil in Haim *nedolžni* (skupna lastnost), fra Peter in Ćamil sta *mirna* (diferencirana lastnost), Haim pa *nemiren* (nasprotna lastnost). V delu obstaja tudi nekaj parov, povezanih z istovetno lastnostjo, ki ni navedena pri nobenem drugem liku v romanu. Istočasno drugi dve lastnosti postavita ta dva lika v močen kontrast (Karađoz in Haim sta *čudna*, Karađoz je *predebel*, Haim pa *suh*). Če se v kakšnem fragmentu pojavita dva lika, se pogosto zgodi, da imata ta dva lika lastnosti, ki poudarjajo kontrast (fra Rastislav je *mlad*, fra Mijo pa *star*). Pisatelj je pomembnost določene lastnosti okrepil tako, da jo je ponovno navedel pri istem liku. To je redko delal in le pri nekaterih lastnostih. Gre za močne lastnosti. Take lastnosti so »nesrečen«, »čuden«, »zadržan«. V romanu je nekajkrat ponovljeno, da sta *nesrečna* Ćamil in Džem. *Čudna* sta Haim in Karađoz. Ćamil je *zadržan*. V skupini lastnosti, ki jih je pisatelj dal posameznim likom, se pojavi tudi rezervirana lastnost. To je lastnost, ki jo je v delu dal le enemu liku, najpogosteje pa jo je uporabil le enkrat. Tako je na primer Ćamil *osramočen*, Zaim *nespreten*, Tahir paša *obupan*, valija *kisel*, Kirkor *nadušljiv*, Džemova mati *neomajna*, Ćamilova pa *ob pamet*. Uporaba navedenih modelov razdelitve lastnosti po likih je omogočila, da se v kratkem romanu pojavi večje število dobro razmejenih likov.